

RECENZIÓK

HODOSSY-TAKÁCS ELŐD

A szerkesztő könyvespolca...

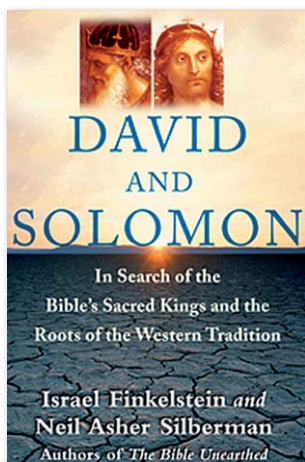
A szerkesztő könyvespolcán időről időre megjelennek olyan könyvek, melyek vagy témájukban összefoglaló jellegűek, vagy egyszerűen áttekintenek egy területet saját szemszögükből. Ez alkalommal két ilyen kötetet veszünk elő – az egyik Dávid és Salamon koráról, a másik pedig a Holttengeri tekercsekről szól.

Finkelstein, Israel–Silberman, Neil Asher: *David and Solomon. In Search of the Bible's Sacred Kings and the Roots of the Western Tradition* (Free Press, 2006). A kívülálló számára talán érthetetlen, hogy mi szükség van arra, hogy a tucatnyi Dávid-könyv és a számoatlan Qumran monográfia mellé betegyünk egy-egy újabbat? A válasz a két kötet vonatkozásában más. A Dávid–Salamon problémakör esetén az elmúlt két évtizedben (a híres Tel Dan sztlél felfedezése óta) egy érdekes, és időnként rendkívül vehemens kirohanásokkal terhelt folyamatnak vagyunk tanúi. Az 1990-es évek elejére ugyanis az ún.

minimalista-iskola (melyre jelen írásban többször hivatkozni fogunk) elegendő muníciót halmazott fel ahhoz, hogy alapjaitól kezdve tegye zárójelbe az izraeli monarchia kialakulását leíró bibliai szövegeket, megkérdőjelezve az ún.

Deuteronomista történeti mű legnagyobb részének történetiségét. Természetesen nem egy-egy részlet, történet, vagy összefüggés irodalmi jellegének hangsúlyozása volt az újdonság. Nem egyszerűen túlzó történetekre, vagy fiktív elemekre mutattak rá, hanem kései irodalmi fabrikációnak minősítették mindazt, ami ezekben a könyvekben leírva található. Magától értetődik, hogy ez a személyek-

re is vonatkozik: számukra Dávid vagy Salamon pusztán agyszülemény. Ezeket a bibliai karaktereket a hellén korban kreálta egy, a nép gyökereit mesterségesen megteremtő írói kör – szólt az ítélet. Ezzel a felfogással a minimalista kutatók nagy támadásoknak tették ki saját magukat. Számtalan lelet, régészeti anyag, és nem utolsósorban két

évszázad szentírástudományának minden összefüggése semmivé lehet? Ez nem ilyen egyszerű.

Az 1990-es évek egyik legnagyobb régészeti szenzációja, a Tel Dan sztélé megtalálása épp arra mutatott rá, hogy bár a bibliai elbeszélés (ahogy neve is mutatja!) a szó legszorosabb értelmében elbeszélés, történet (ha úgy tetszik: sztori), és mint ilyen, irodalmi alkotás, melyben a legmerevebb írónki viselkedés mellett is megjelennek az irodalmi kompozíciók jellegzetességei, de mégis: a Dávid-ház sarokpontja szilárdan áll. Ezen az egyébként igen nehezen rekonstruálható feliraton (melynek magyar fordítása Egeresi László munkája, ld. Kőszeghy Miklós: *Dávid*. Kréné 1., Új mandátum, 1997, 39.) az válik egyértelművé, hogy a térségben Júdára úgy tekintettek, mint „Dávid házára”, tehát a jeruzsálemi királyokat Dávidtól eredeztették. Ez az alap, aminek egzakt voltát a felirat egyértelművé tette – a felépítménynél már beszélhetünk különböző hagyományokról, ezek rétegeiről, teológiai szempontokról, stb. De mégis, hogyan lehetne tagadható valakinek a létezése, akit alig egy évszázaddal halála után dinasztiaalapítóként jelölt meg egy ókori felirat?

Meglehet, Izrael történetét nem ismerjük olyan részletességgel, ahogy szeretnénk. Való igaz, hogy sok a fehér folt, és igen, az elbeszélésben számolatlanul akadnak irodalmi elemek, az írók által túlhangsúlyozott részletek, és ezek között van torzítás is. Ez van a mérleg egyik serpenyőjében. De a másikban feltárt ókori városok, rövidebb-hosszabb írott emlékek, antropológiai és szociológiai tanulmányok, valamint ókori birodalmi feliratok Izraelre tett utalásai találhatók. A pohár talán félig üres, de lássuk inkább félig teljnek! Ezért érdekes egy

Dávid-Salamon könyv ma: a Szentírás terjedelmes részét uraló alakokról van szó, akiknek a hagyományanyaga és háttértörténete messze túlmutat a keresztyén kánon keretein is, és akikről úgy tűnik, hogy a jelen kiváló régészeinek is van mondanivalója. Dávidról könyvet írni óriási kihívás a legkitűnőbb tudósoknak is – és ugyanez érvényes Salamonra is. Tetézhető is a nehézség, legegyszerűbben úgy, ha az adott kutató mindkettejükre, az ún. „egységes királyság” problémájára fókuszál. Erre vállalkozott az ismert és sikeres szerzőpáros, Israel Finkelstein [Tel Aviv University, Izrael] és Neil Asher Silberman [a kötet megjelenésekor: Ename Center for Public Archaeology and Heritage Presentation, Belgium; jelenleg: University of Massachusetts – Amherst]. Magas példányszámban fogyott előző könyvük, a magyarul is elérhető *The Bible Unearthed* is; de siker és vitagerjesztés tekintetében nem marad el ettől jelen kötet sem. Ez a könyv a Finkelstein nevével összeforrt „*low chronology*” (alacsony kronológia) elméletének kissé talán populáris, de minden szempontból közérthető megfogalmazása. Igaz ugyan, hogy többen már el is temették ezt az elméletet, mégis érdemes fontolóra venni lehetséges igazságtartalmát. A temetésről egyébként csak annyit, hogy ezt szó szerint végrehajtotta Y. Garfinkel and S. Ganor a 2008-as ASOR konferencián, amikor prezentációjuk során sírba helyezték a „*low chronology*” koporsóját [online elérhető: http://qeyafa.huji.ac.il/qdb/ASOR_2parts.pdf, 24. sz. dia]. Érdekes pillanat lehetett – mellesleg a Khirbet Qeiyafa ásatásokról szólt előadásuk. (Ld. még *Tel Aviv* 37, 2010, 84–88) De mi az elmélet lényege?

Az Ószövetségben központi helyet foglal el a Dávid-Salamon nevével fém-

jelzett időszak, Izrael népének egyfajta tengelyét adja ez a két uralkodó. Dáviddal dől el visszafordíthatatlanul a királyság intézményrendszerének sorsa. Sámuel első könyvében hangsúlyos, hogy az új hatalmi formáció nem tekinthető minden további nélkül Isten akarátával egyezőnek. Sámuel egyenesen az Isten megvetésének tartja, hogy Izrael le akarja zárni a bírák korát (1Sám 8,7 és 19–22), amit amikor már késő, a nép is belát az elbeszélés szerint: „*minden vétünköt tetéztük azzal a gonosszággal, hogy királyt kértünk magunknak*” (1Sám 12,19) – de az is egyértelmű, hogy a bírák korának véget kell érnie (Bír 21,25). Sok évtizede vizsgált kérdés ez, nem feladatunk most a tisztázás. Ezt követően Saul tragikus sorsa voltaképp már 1Sám 15,35-ben egyértelművé válik, amikor megtudja az olvasó, hogy „*megbánta az Úr, hogy Sault Izrael királyává tette.*” Óhatatlanul felmerül ezen a ponton, a Dávid történet kezdete előtti utolsó vers olvasásakor, hogy vajon mi lesz a következő lépés? Visszafordul-e Izrael? Csak Saul személyének szól az ítélet? A Dávidról szóló elbeszélést azért tekinthetjük tengelynek, mert utána soha többé nem merül fel, hogy Isten megbánná dinasztiajának kiválasztását. Vannak bűnös királyok (a többség), és vannak Dávidhoz mérhető alakok, igaz, nagyon kevesen (mindenekelőtt Jósiás). Dávid távolról sem tökéletes, különösen pályájának utolsó szakasza dicstelen (ld. 2Sám házasságtörési, családi problémákkal és lázadással terhelt történeteit, valamint a népszámlálás elbeszélését; az első szakaszból különösen a vérengző Dávid képe negatív, pl. 1Sám 27,11), személye mégis etalon marad.

Salamon a Királyok első könyvében megrajzolt portré szerint már egy valószínű birodalmat kormányzott. Az Őszö-

vetség-tudományban örökzöld témának számít, hogy ennek a birodalomnak milyen lehetett a tényleges határvidéke és belső struktúrája, de az elbeszélés értékeléséhez valójában ennél mélyebbre kell menni. Itt nem egyszerűen eltúlzott méretekről, túldimenzionált gazdagságról, és felnagyított hatalomról van szó; kötetünk szerzőpárosa pedig ennek a problémának a valódi gyökerére igyekszik rátapintani. Ez egy hamisítatlan aranykor-leírás, és leghelyesebb ennek a kifejezésrendszerén keresztül szemlélni az egész történetcsoportot. Ezen a ponton lesz igazán érdekes a *low chronology* felvetése; hisz ha aranykor-leírás, akkor következésképp (1) tényként kezelhető, hogy a valószínűségi hatalmi struktúra szinte feltárhatatlan mélységben van eltemetve a szöveg rétegei alatt; (2) kell, hogy legyen egy modell, akinek ténylegesen gyakorolt hatalma a bibliai szerzők számára mintául szolgált Salamon portréja megrajzolása során. Ez a modell feltehetőleg egy olyan király, akinek a regnálását a szerző(k) jól ismerték, és akinek az uralma nagyságát csak fel kellett nagyítani ahhoz, hogy az aranykor leírás megszülessen. Ezek az okok vezettek ahhoz a minimalista felfogáshoz, mely szerint a két meghatározó dinasztiaalapító király a mitikus ködben elvesző figura. Kötetünk nem megy ilyen messzire, sőt, hangsúlyozza: elképzelhetetlen, hogy ez a két király egyszerűen a képzelet szüleménye lenne. Nem csupán a már tárgyalt Tel Dan sztelé alapján állítható ez, hanem a kötet nagy erénye, hogy tételesen felsorakoztatja az elbeszélés azon elemeit, melyek tökéletesen érthetőek a 10. század régészeti kontextusában. Dávid hatalom megragadásához vezető útja illeszkedett a politikai vákuumhelyzetben lévő Palesztina vi-

szonyainak bizonytalanságaihoz. Helyi vezérként, főnökként építette ki hatalmát, majd megszerezte székhelyét – Jeruzsálemet. Probléma ezen a ponton jelentkezik, ugyanis a város szinte egy csapásra vált egy birodalom székhelyévé, viszont a centrum-szerepet betöltő városok régészetiileg meghatározhatók: paloták, szentélykörzet, erődítmények sorakoznak egy ilyen típusú városban. Egy fővárosban írnokok, hivatalnokok, testőrök és katonák igyekeznek dolgukra vagy sétálgatnak kényelmesen. Bazár, sürgés-forgás, fejlett infrastruktúra jellemez egy fővárost. De mit mutat Jeruzsálem? Ha az előbb felsorolt jellegzetességeket keressük, a válasz rövid, de tömör: mindebből semmit. Dávid városa a mai óváros falaitól, az Ófeltől délre feküdt, egy kicsiny dombtetőn. Később terjeszkedett a templom-hegy felé, de itt régészeti feltárások vallási okok miatt nem lehetségesek, a templomból tehát semmit nem láthatunk. Az egykori Dávid városa területén viszont kiterjedt feltárások folytak és folynak (e sorok írójának legutóbb pár héttel ezelőtt, 2013 novemberében volt lehetősége bepillantani az ásatási mezőbe); melyek évtizedes erőfeszítések ellenére is csak minimális anyagot nyújtottak a 10. század vonatkozásában. Virágzó városi létforma? Nincs nyoma! A település csak a 9. században indult növekedésnek, jóval Salamon halála után. De egy faluból még soha senki nem volt képes ellátni egy kiterjedt birodalom kormányzati feladatait – mert az adminisztráció nélkül nem megy. Következésképp a Finkelstein–Silberman-rendszerben a két király történeti szereplőként elismerést nyer, viszont birodalmi uralkodóként nem. Így a *low chronology* lényegét tekintve annyit tesz, hogy az a nagyság,

amit a bibliai szöveg nekik tulajdonított, csak jóval később érkezett el.

Van-e gyenge pontja a Finkelstein–Silberman szerzőpáros művének? A koncepció szimpatikus: nem kezelnek bibliai helyzeteket történeti értékük alatt, vagy azon felül. Komolyan veszik, hogy a Biblia történeteket közöl, irodalom, és nem pedig dokumentumgyűjtemény az ókor egy meghatározó pontjából és idejéből. Komolyan veszik a régészeti anyagot, és pontosan érzékeltetik azt is, hogy Izrael vaskori történetének megírásához ez a kulcs, és nem bibliai parafrázisok gyártása, vagy a mindenáron kierohtendő (és nehezen működő) verifikáció a módszerük. Az is egyértelműen pozitív, hogy meggyőzően keresnek történeti alakokat az elbeszélések mélyén. Ennek során komolyan veszik azt, hogy a kérdéses történeti könyvek redakción estek át (elsősorban a Sámuel első könyvétől a Királyok második könyvéig terjedő egység, de Ezsdrás–Nehémiás is), mégis őriznek hiteles információkat. Ez azért lehetséges, mert nem a történeteket értékelik ki, hanem régészeti alapon azt állapítják meg, hogy valami lehetséges, vagy sem. Rendelkezünk Biblián kívüli részletes leírással Dávid királyról? Nem. Viszont Dávid korának régészeti képét ismerjük. Ez alapján egyértelműen állítható, hogy Dávid Jeruzsáleme alkalmatlan volt arra, hogy onnan egy kiterjedt birodalmat kormányozzanak. De ez nem azt jelenti, hogy Dávid nem létezett (minimalista válasz), hanem azt, hogy Dávidot nem egy kiterjedt birodalom királyaként kell elképzelnünk. Ő valószínűleg egy helyi vezető – akiből az elbeszélés egyre részletesebb és az évszázadok során egyre legendásabb alakot épít fel. A királyt, a harcost, a zenészt.

A gyenge pont talán az, hogy ez az egész ebben a formában túlságosan tetszetős. Túl kerek így ez a történet, pláne, mivel a kötet második felében, a 121. oldaltól kezdődően a szerzők konkrét történeti helyzetekre mutatnak rá, mikor az elbeszélés mindig egy-egy árnyalattal gazdagodott. A kötet végén egészen a dávidi Messiás-képig jutunk, ami egyébként történetileg egzaktabbnak tekinthető, mint a korábbi évszázadok anyaga, hisz pl. az evangéliumok keletkezésének idejét sokkal pontosabban meg tudjuk határozni, mint a legtöbb ószövetségi történeti könyv korát. Érződik, hogy a szerzők bibliamagyarázati téren minden esetben az épp az elmélethez kapcsolódó kritikai elvet applikálják; mindig egy, állításukkal egy irányba mutató elképzelést karolnak fel; eközben azonban mégiscsak adott marad a dilemma:

mi van, ha pl. a deuteronomista történeti mű keletkezése kapcsán nem Frank More Cross elmélete a helytálló? Mivel a szerzők mindig az optimális esetet rögzítik, ebből a könyvből nem derül ki, hogy mennyire szerteágazó szakterület a bibliai történeti anyagnak a vizsgálata. Kicsit olyan ez, mintha egy építkezésen az erős kövek mellett egy csomó olyan anyagot használnának fel, melyek megbízhatósága kétesélyes – lehetséges, hogy a fal masszívan fog állni? Úgy vélem, igen! Legalábbis egy darabig...

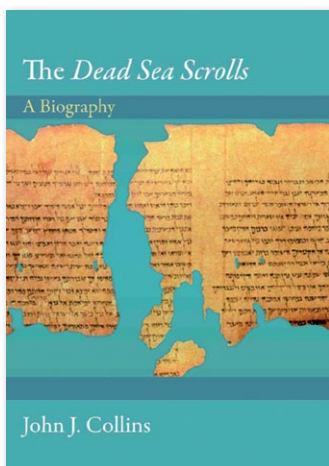
A másik kötet első ránézésre semmi új; amiért nagyon közel áll a szerkesztő szívéhez, az éppen ez! Végre egy

Qumran-könyv, egy olyan szerzőtől, aki a témát tökéletesen átlátja, aki azt akarja megmondani, hogy hol járunk most. Ennyi. Nem áll be irányzatok közé, nem forradalmasít, nem akarja feje tetejére állítani eddigi ismereteinket, egyszerűen összefoglal és áttekint. Nem véletlenül írta a Holt-tengeri tekercek kutatásának egyik legmeghatározóbb mai alakja, számos szöveg szerkesztője és publikálója, Emanuel Tov: ez a könyv kell! („*This book is a must for everyone*

who wants to learn about the scrolls.”) Talán messzebb is mehetünk: lehet, hogy napvilágot látott a qumran-kutatás új alapműve, melyből sokan fognak tanulni és tanítani.

John J. Collins Holt-tengeri tekercekről szóló monográfiája (*The Dead Sea Scrolls. A Biography*. Princeton University Press, 2013) egy különleges, új sorozatban jelent meg. Zseniális a

gondolat, hogy rövid köteteket szánjon a kiadó olyan könyveknek, melyek a lehető legtágabban értelmezett módon vallási jellegűek, és az emberiség szempontjából meghatározó jelentőségűnek bizonyultak, valamint komplex történetük, utóéletük és hatástörténetük van. Ez a célja a „Lives of Great Religious Books” sorozatának. Így egy-egy kötetet kap a Tibeti halottaskönyv, a Mózes első könyve, vagy a Mormon könyve – de a modern teológiai irodalom egy-egy csodálatos darabja is, pl. Bonhoeffer börtönben született írásai. A kétkedők persze ezen rögtön felkaphatják a fejüket: lehet ugyanúgy kezelni egy 20. szá-

zadi teológus munkáit, mint egy 2000 éves közösség könyvtárának darabjait? Amennyiben komolyan veszik a szerzők a feladatot, hogy itt az egyes irodalmi korpuszok biográfiáját kell megírni, akkor igen. Ezt csodálatosan bizonyítja Collins rendkívül sikeres kísérlete is. A szerző arra kíváncsi, hogy mennyiben változtatták meg a tekercsek az ókori júdaizmusról és a korai keresztyénségről alkotott képünket. Collins tehát végső soron nem egyszerűen a tekercsek kutatásának történetét írja meg, nem pusztán azt tisztázza rövid művében (270 oldal), hogy hol áll most a qumran-kutatás, hanem végig következetesen ügyel arra, hogy kiderüljön: egy-egy új szöveg publikálása milyen hatást váltott ki, mi volt a jelentősége, túl a teológián, irodalomkritikán, szövegkritikán. Innen nézve persze ez az egész história már nem is 2000 évet, hanem csupán pár évtizedet ölel fel.

A könyv felépítése nem különleges. Az első két fejezetben áttekinti a felfedezések történetét; valamint az esszéus közösség történetét (és ennek keretében a qumrani felfedezésekkel gyakorlatilag egyidős esszéus-hipotézist, ami szerint Qumran mai romjai virágkorukban az esszéus közösséget szolgálták, és itt készültek a kéziratok is). A harmadik fejezetben a qumrani romokkal, és az azokhoz kapcsolódó igen változatos magyarázatokkal ismerkedhet meg az olvasó. Ezután a tekercsek és a keresztyénség (4. fejezet), majd a tekercsek és a júdaizmus (5. fejezet) kapcsolatát járja körül a szerző; ezután némiképp megelőző a hatodik fejezet: a tekercsek és a Biblia. Kérdés: mi indokolja egy ilyen önálló fejezet megírását az említett ket-

tő után? Az, hogy ebben a részben nem a vallási tradíciókra gyakorolt hatás, ill. a keresztyénség és a júdaizmus első századi történetének kérdései kerülnek elő, hanem az, ahogy a holt-tengeri felfedezések új fejezetet nyitottak a szentírástudomány történetében. Érthető és indokolt ez, hisz a felfedezéseknek köszönhetően örökre megváltozott szövegkritikai gondolkozásunk (ahogy azt W. F. Albright az első felfedezés nyomán előre látta!), a kánonról alkotott felfogásunk, valamint (köszönhetően a zseniális Vermes Gézának) megismerkedtünk egy új fogalommal, az újraírt Bibliával (*Rewritten Bible / Rewritten Scripture*) is. Ezeken kívül egy új írásmagyarázati módszer, a folyamatos *peser* is a qumrani felfedezéseknek köszönhetően vált ismertté, forradalmasítva azt a szemléletmódot, mellyel az ószövegségi szövegek újszövetségi használatát szemléljük. Végül egy kényes téma, a szövegek körül kibontakozott csatározások története kerül elő a hetedik fejezetben. Furcsa vagy nem, de óriási tudományos viták mellett a fél évszázados történet bővelkedett összeesküvés elméletekben (ilyenek ma is előbukkannak), de arra is volt példa, hogy egy elfajult vita végére a bíróságnak kellett pontot tennie.

Két kötet, melyek alapján az olvasó átgondolhatja magában mindazt, amit Izrael kultúrájáról, valamint a régészet és az irodalomkritika szerepéről gondol. Nem fog minden helyre kerülni, de inspirációt nyerhetünk: bőven vannak itt még nyitott kérdések, a szentírástudomány kincseshányóját egyelőre nem fenyegeti a kimerülés veszélye. Legfeljebb minket.